

“YENİ KÖY”E “ESKİ ADET”: MASAL ANLATAN DİZİ EKMEK TEKNESİ

“Old Wines” in the “New Bottles”: Ekmek Teknesi,
A Series Telling Folk Tales

“Vieux vins” dans de “nouvelles bouteilles”
Ekmek Teknesi, des séries de contes populaires

Neslihan DEMİRKOL*

ÖZET

Bu yazıda, Water J. Ong’tan alınan “birincil sözlü kültür” ve “ikincil sözlü kültür” kavramları çerçevesinde ilk döneme ait özelliklerin ikinci döneme ait ürünlerdeki kullanımları irdelenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede ikincil sözlü kültürün bir ürünü olan *Ekmek Teknesi* adlı dizi ile önemli bir halk anlatısı alan masallar ve masal anlatıcıları arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma, bizi dizide öne çıkan masal anlatıcısı karakter Herodot Cevdet’in ötesinde dizinin kendisinin bir masal olduğu ve birincil sözlü dönemdeki masalın işlevini üstlendiğini sonucuna götürmüştür. Birçok açıdan hâlâ sözlü kültüre ait bir toplum görüntüsü çizen Türk toplumunun henüz tam olarak benimseyemediği kent kültürü içinde kendisine “eski âdetlerini” kendilerine hatırlatacak bir masal anlatıcısına ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Yazının savına göre ikincil sözlü kültürün ürünlerinden biri olan *Ekmek Teknesi* bu ihtiyaca cevap vermektedir.

Anahtar Kelimeler

birincil sözlü kültür, ikincil sözlü kültürler, masal, masal anlatıcısı, televizyon dizisi.

ABSTRACT

This article aims to analyze the usage of oral culture in the era of electronic mass communication. Water J. Ong’s “primary oral culture” and “secondary oral culture” terms was the basis of this study. In this frame a television series, called *Ekmek Teknesi* which is chosen as a representative of secondary oral culture, characteristics and functions of folk tales and storytellers are compared and contrasted. The result of this comparison lead us to the conclusion that not only outstanding character of the series Herodot Cevdet the storyteller but the series, itself, has the characteristics and functions of a folk tale similar to the ones in the primary oral culture. This article claims that Turkish society which has still got most of the characteristics of a primary oral culture society and which has not exactly adapted to the urban life yet, need a story teller to remind its “old traditions”. As a result, one of the products of secondary oral literature, *Ekmek Teknesi*, meets this need of the society.

Key Words

primary oral culture, secondary oral culture, folk tale, storytellers, television series.

Bu yazıda, “ekranların alaturka dizisi” *Ekmek Teknesi*’nde, birincil sözlü kültürün her türlü ürününün ikincil sözlü kültürdeki yansımaları saptanmaya ve böyle bir kullanımın nedeni açıklanmaya çalışılacaktır.

Birincil ve ikincil sözlü kültür terimleri Walter J. Ong’a aittir. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı kitabında “yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile

bilmeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden oluştuğu kültürleri ‘birincil sözlü kültür’ (23) olarak nitelendirirken, “sözlü” özelliklere sahip televizyon, radyo, telefon gibi elektronik araçları, üretim süreçleri başlangıçlarını yazı ve metinden alıp sonunda konuşma diline dönüştüğü için bunları da “ikincil sözlü kültür” (24) olarak adlandırır. Ong’a göre, ikincil sözlü kültür ile birincil sözlü kül-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

tür arasında benzer yönler olduğu kadar, farklılıklar da bulunmaktadır. Ortak özelliklerden ilki her iki sözlü kültürün de bir dinleyici topluluğuna sahip olmasıdır; ancak ikincil sözlü kültürün dinleyici topluluğu birinci sözlü kültürün dinleyici topluluğuyla kıyas kabul etmeyecek büyüklüktedir. Her iki kültürde de sonuçta ortaya konan ürün “sözlü” olmasına rağmen, birincil sözlü kültürde konuşma öncesinde herhangi bir yazılı hazırlık—hatta herhangi bir hazırlık—yapılmamasına rağmen, ikincil sözlü kültürde konuşmadan önce hep yazı vardır. En “kendiliğinden”miş gibi görünen ya da öyle olması amaçlanan konuşma bile öncesinde bir hazırlık gerektirir. Dolayısıyla konuşma, ikincil sözlü kültürün izin verdiği ölçülerde doğallaşabilir (101-102).

Bu yazının konusunu oluşturan *Ekme Teknesi* adlı dizi 2002 yılında ATV kanalında yayınlanmaya başladı. Dizin ana karakteri, üç kuşaktır aynı mahallede ekmek pişiren bir usta-çırak zincirinin son halkası olan fırıncı Nusret’tir. ATV’nin Internet sitesinde Nusret’in karakterinin, “Nasrettin Hoca”nın bir yansıması olduğu ve dizinin bu gelenekten beslendiği ifade edilir. Dizideki olayların merkezinde -mahallelinin deyişiyle-“Nusret Baba”, karısı, beş kızı ve kayınbiraderi yer almaktadır.

Diziyi inceleme konusu olarak seçerken amacım, dizide birincil sözlü kültüre ait ürün ve özelliklerinin yansımalarını saptamak ve bunların ikincil sözlü kültüre aktarılırken geçirdikleri dönüşümleri göstermekti. Oysa diziyi irdelemeye başladığımda, ilginç bir manzarayla karşılaştım. Dizideki birincil sözlü kültür özelliklerinin -“özellik” sözcüğünü, halk hikâyesi, destan, mani, türkü gibi sadece sözlü edebiyat ürünlerini değil, birincil sözlü geleneğe ait düşünce ve davranış biçimlerine ait her türlü öğeyi kapsayacak biçimde kullanıyorum izini takip edip sıralamaya başladığımda listenin sonu gelmeyecekmiş gibi gö-

ründü. Açık göndermeler halinde rastladığım birincil sözlü kültür özelliklerini kabaca şöyle sıralayabilirim. Dizin ana karakteri olan Nusret Baba, ATV’nin Internet sitesinde “Tanrı’yla sözleşmesini teslimiyet üstüne yapmış, sözüne sonsuz sadık, herkesi olduğu gibi kabul eden, kimseyi yargılamayan, muhtaca bonkör, sahtekara acımasız, hayatın fırladığına mütevekkel, ama hamurlu ellerinden düşmeyen fırıncı küreğiyle feleğin çemberini bildiği gibi döndüren, severken de döverken de silahı zeka ve mizah olan fırıncı” olarak nitelendirilmektedir. Başlı başına bu tanım bile bize Nusret Baba karakterinin yazılı kültürden ne kadar kopuk olduğunu göstermektedir. Güçlü bir yazılı kültür geleneği içinden gelen, işinde yükselme, birey, hak, eleştiri gibi kavramlarla yetişen birinin yukarıda sıralanan özellikleri taşıması mümkün görünmemektedir. Yukarıdaki tanım, sözlü kültürün genel olarak olumladığı özellikleri taşıyan bir destan, masal ya da halk anlatısı kişisini çağrıştırmaktadır.

Dizide ad verme geleneğinin tipik bir uygulaması görülür. Erkek evlat babası olmayı isteyen Nusrettin, üç kızına içinde “son” sözcüğü geçen adlar koyar: Songül, Sonay, Sonnur. Ayrıca dizideki diğer karakterlerin adları kişilikleriyle örtüşmektedir. Örneğin, Celal “öfkeli”dir. Herodot Cevdet tıpkı adı gibi hem Herodot’un hem de Ahmet Cevdet Paşa’nın tarihini / hikâyelerini anlatmaktadır. Medet, aslında yardımın, iyiliğin kaynağıdır. Dizide meslek ve “terbiye” edinmede hâlâ usta-çırak ilişkisi geçerlidir. Naim, Nusret Baba’nın; Bican, kahvecinin; (dizin ilk döneminde) Korkut ise Ölü’nün (berberin) çırağıdır. Dizide ustasız kalanlar ise bir işin ucundan da tutamamaktadır. Kirli, Cengiz, Celal, Süha gibi karakterlerin ustası yoktur, dolayısıyla bunlar yönünü belirleyememiş su gibidir, nereye meyledeceklerini bilemedikleri gibi, bir türlü dikiş tutturamazlar. Öyle ki, dizinin ilk döneminde

yayınlanan bir bölümde Nusret baba, adam olsunlar diye bu ustasızların her birini bir ustaya teslim eder, ama bu da fayda etmez. Dizinin ilk yayın döneminde oyuncu kadrosu içinde yer alan, daha sonra Deli Dumrul hikâyesine benzer bir kurguyla (Azrail'e Nusret Baba'nın karısının yerine kendi canını vererek) öldürülen Vefa karakteri de ilginçtir. Vefa, folklor anlatılarında sık sık rastladığımız ermiş meczubu simgelemektedir. Hayatın bütün zevklerinden ve sorumluluklarından elini eteğini çekmiş, saç başı, üstü başı perişan nerede yaşadığı belirsiz biridir. Aynı zamanda mahallenin en yaşlısı olan Vefa'nın değerinin farkında olan tek kişi Nusret Baba'dır. İşin içinden çıkamadığı durumlarda Vefa'yla konuşur. Bilgece ve kehanet niteliğinde sözler sarf eden Vefa, örneğin Cengiz'in tımarhaneye atıldığı ama mahallelinin onu ölü bildiği bölümde Nusret Baba'ya şöyle der: "Ölü bildiğin diridir, akıllı bildiğin delidir". Radyo, televizyon, hatta Internet gibi iletişim araçlarının artık herkesin erişim alanı içinde olduğu bir dönemde, mahalleli "kahve milletinin insanları" olarak her akşam düzenli olarak kahveye gider ve daha ilginç bir hikâye anlatıcısını dinler. Kahve, tam anlamıyla bir sazsız âşık kahvesi ya da köy odası niteliğindedir. Barry Sanders, *Öküzün A'sı* adlı kitabında birincil sözlü kültür döneminde hikâye anlatıcısının, hikâyeyi değiştirerek anlattığını, zamanın koşullarına uyarlayarak dinleyici ile hikâye arasında ortak bir zemin oluşturduğunu belirtir. Benzer bir uygulamaya *Ekmek Teknesi*'nin "hikâye anlatıcısı" olan Herodot Cevdet'in üslubunda da görülmektedir. Örneğin Herodot Cevdet'e göre, 4. Murat tütününü değil, "malbora, puro, pipo, tüm tekel ürünlerini ve viski, malibu gibi tüm keyif verici maddeleri" yasaklamıştır. Dinleyici hikâyeye müdahale edebilir, soru sorabilir. Kıl'ın aklına takılan her soru, Nusret Baba'nın vereceği cevapla çözüme kavuşur; çünkü Baba "büyüktür". Baba hem manevi an-

lamda, hem yaş anlamında büyüktür. Günümüz toplumunun gence verdiği önem bu dizide görülmez. Genç olmanın, hatta üniversite okumanın bir anlamı yoktur, çünkü birincil sözlü toplumlar tecrübeye ve yaşlılığa değer verirler. Dizinin ATV'de yayınlanan bölümlerinde üniversite eğitimi alan sadece iki karakter vardır. Bunlardan biri Nusret Baba'nın kızı "Sonay" ve onun sevgilisi olan "Tolga"dır. Ayrıca Sonay ile Tolga'nın eşleştirilmesi "davul bile dengi dengine" görüşüne uygun görünmektedir. Fakat "üniversiteli olmak" ne Tolga ile mahallenin "gençleri" arasında ne de Sonay ile kız kardeşleri arasında önemli bir fark yaratır. Aslında avukat olan Tolga da mahallenin bütün değerlerini kabul etmiş durumdadır. Sonay ise dizinin son dönemde yayına giren bölümlerinde (sevgilisi rolündeki karakterin de bir süreligine dizinden ayrılmasının da simgesel etkisiyle) hem kadınlığından hem de okumuşluğundan vazgeçerek kısacık kestirdiği saçlarıyla babasının çırağı, hatta "oğlu" olur. Dolayısıyla günümüzde yazılı kültürün egemen olduğu toplumların okur-yazarlığa ve gençliğe verdiği önem bu dizide görülmemektedir.

"Kutsal bilgi kaynağı" olarak kendini tanımlayan ve bir tür serbest kürsü niteliğindeki "Ekşi Sözlük" adlı Internet sitesinde "Ekmek Teknesi"ni arattığınızda karşınıza tam 11 sayfa yorum çıkar. Bu yorumların birinin sahibi olan "Pain" takma adlı yazar, dizi için şöyle bir saptamada bulunur: "Cep telefonu, fast food, borsa, kariyer vs. vs. gibi günümüz hızlı yaşamı değerlerini işlemeyen sade ve temiz bir dizi". Bu yazarın basit bir biçimde ifade ettiği saptama, aslında yukarıda bahsettiğimiz görece "teknik terimler"den habersiz herkesin farkında olduğu bir durumdur. Bu metnin yazarı ise, daha teknik bir ifadeyle, dizinin birincil sözlü kültür özelliklerinden yararlanmadığını, aslında bu dizinin ikincil sözlü kültürün en güçlü silahının içine yerleştirilmiş, etkili bir birincil sözlü

toplum mermisi olduğunu ileri sürmektedir. Fakat yazının bu noktada asıl amacı bu saptamayı yapıp bir kenara çekilmek değil, böyle üretimi zorunlu kılan nedeni açıklamaya çalışmak olacaktır.

Barry Sanders, *Öküzün A'sı* adlı kitabında, ABD toplumunda yaşanan - kendi deyimiyle- post-cehaletin nedenleri ve sonuçları üzerinde durur. Sanders'e göre, bugünün ABD gençliğinin bir bölümünün "hem sözlü hem de yazılı dili elinden alınmıştır" (78). Bebek mamaları ve biberonlarla beslenen, 5-6 yaşına gelince kreşlere, anaokullarına bırakılan, daha sonra da örgün eğitim sistemi içine dahil olan çocukların aile ve toplum içinde yeterince sözleşemediği için çocuk yazıya ve yazılı kültüre de uyum sağlamakta güçlük çeker. Kendini sistemin dışında bulan çocukların bir bölümü, "kimlik ve korunma peşinde bir araya gelerek üyelerinin birbirine ait olduklarını hissettikleri bir 'dışarıdakiler' grubu kurarlar" (177). ABD için gruplar, çetelerden başka bir şey değildir.

Çocuğun dili konuşarak öğrendiğini, hatta özellikle düzeltmelere ve müdahalelere maruz kalmadan konuştuğu zaman öğrendiğini (51) belirten Sanders, elektronik iletişim araçlarının sözleşmeye geçişin önünde önemli bir engel oluşturduğunu belirtir. Sanders'a göre:

[Elektronik iletişim araçları] konuşmanın en önemli kuralını çiğner: dinleyen, karşısındakinin sözünü kesmez. Oysa karşısındakinin sözünü kesme, tartışma, soru sorma, yineleme, insanların kontrolden çıkıp sonra tekrar düzene girmesi sözleşmenin özünü oluşturur. Konuşma sırasında katılımcılar kurlarını çiğneyebilirler.

[...] Televizyon insan sesini öldürür. İnsanlar ekranda gördükleri kişilerle tartışamazlar. Televizyondaki görüntüler genç beyinlerin kavrayıp analiz edebileceğinden çok daha büyük bir hızla geçer. (45)

Benzer kaygılar Türk toplumunda

da görülmektedir. Sürekli olarak toplumun kitaba karşı mesafeli duruşundan ve çocuklara okuma alışkanlığının kazandırılmamasından şikayet edilir. Hatta 23 Ekim 2004 tarihinde "Haberx" adlı bir Internet sitesinde yer alan habere göre, Türkiye günde 4 saatle televizyon izleme oranında ABD ile ilk sırayı paylaşmaktadır. Kitap okuma oranı açısından ise oldukça gerilerdedir. Habere göre bir Japon yılda 25 kitap okurken, 6 Türk'e bir kitap düşmektedir.

Sonuç aynı gibi görünmekle birlikte, iki toplumu bu noktaya getiren nedenler oldukça farklıdır. ABD'de söz konusu olan, önce fazla yazılı kültür, sonra fazla elektronik iletişim araçları içinde kalan çocukların sözleşme süreçlerini doğru biçimde yaşamadıkları için ardından gelen süreçleri özümseyememeleridir. Dolayısıyla bu çocuklar "cahil" kalmaktadırlar. Oysa günümüz Türk toplumuna bakıldığında durum farklıdır. Örneğin, Sanders'in bebeklerini hazır mamalar ve bebek bakım kitabıyla büyüten annelerini toplumumuzda bulamayız. Günümüzde deneyimsiz anneler açısından bebek bakım kitabının yerini, hâlâ annelerin ve kayınvalidelerin tecrübesi doldurmakta, hazır mama ise bilinçli bir tercihten çok bir ekonomik imkân meselesi olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu yazının savı, günümüz Türk toplumunun hâlâ oldukça baskın bir birincil sözlü kültür içinde yaşadığı yönündedir. Toplum, bir biçimde hem yazılı kültür öğelerinin bazılarını kabullenmiş hem de birincil sözlü kültüre ait bazı öğelerini de ikincil sözlü kültür araçlarına yerleştirmeyi başarmıştır. *Ekmek Teknesi*, bu ikili yaşamın birlikteliğinden doğmuş melez bir üründür.

Barry Sanders, bir kabile için öykünün ve masalının öneminden bahsederken, öyküyü sözlü kültürlerin "can damarı", masalcıyı ise "kabile ya da topluluğun yüreği" (14) olarak tanımlar. Sanders'e göre, anlatılan öyküler aslında ana hatlarıyla bilinen, insanların duy-

mayı beklediği öykülerdir. Bu öykülerin en önemli işlevi ise topluluk üyelerine kimliklerini, inançlarını hatırlatması ve aralarındaki bağları güçlendirmesidir. Masalacı, anlattığı öykülerde birçok noktayı aynı anda yakalamayı başarır: tarih, gerçek, kahramanlık, din, felsefe, ahlak, sevgi (15). Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntı vardır. Masalacı ve (dinleyici) kabilenin varlığı öykü anlatma ortamının olmazsa olmaz öğeleridir. Öykü ne kadar ilginç olursa olsun, dikkatle dinlenmezse bir önemi kalmaz ve işlevini yerine getiremez. Fakat dikkatle dinlemek sadece topluluğun değil, iyi bir masalcının da özelliklerindendir. Masalacı, anlattığı öykünün herkes tarafından anlaşılabilmesini sağlamalıdır. Sanders'in ifadesiyle "sesi topluluğun kulaklarına erişmeli, kimse dışarıda kalmamalıdır" (17).

Yukarıdaki ifadeler bizi doğrudan doğruya ve açık bir biçimde dizideki hikâyeci Heredot Cevdet karakterine götürmektedir. Ancak, bu yazının savına göre, *Ekmek Teknesi* dizisinin bütünü aslında, Sanders'in tanımını yaptığı "masalacı"nın ta kendisidir. Her yayınlanışında ekran başına toplanan o büyük kalabalık da "kabileyi" oluşturmaktadır. Bu dizinin müdavimi olan toplum aslında, birincil sözlü kültür öğelerinin hâlâ baskın olduğu bir hayatı sürdürmektedir. Ancak kent kültürü içinde "masalacı"sıdan yoksun kalmıştır. Dolayısıyla kendisine duymak istediği hikâyeyi anlatan bir masalacı bulduğunda -hangi ortamda olursa olsun- onu can kulağıyla dinlemektedir. Hasan Kaçan 5 Haziran 2003 tarihli Akşam Gazetesi'nde yer alan söyleşisinde dizinin başarısını "özlediğimiz bir şeye dokunması" olarak açıklamaktadır:

Evet, birilerinin özlediği bir şeyler var. Hissediyoruz ama elimizde yok. İnsanlar ellerinde olanın kıymetini bilmezler, olmadığı zaman özlerler.[...] Bütün bunları bilmeyenler, daha önceden elinde olmayanlarsa bir yerlerde tadını ve

kokusunu duymuştur bu duyguların. Ya anneannesinde, ya babaannesinde, ya dedesinde. Birisinde bu kokuya rastlamıştır.

Bu ifadeler bizi ilginç bir sonuca götürmektedir. Dizinin içine "masalacı" rolüyle yerleştirilen Heredot Cevdet karakteri, üst kurmacayı oluşturan ve bir anlatıcı ağzından doğrudan aktarılan masal-dizinin hikâyelerden sadece biridir. Aslında Heredot Cevdet ve "kahve milletinin insanları", dizi ve seyircilerinin bir parodisinde ibarettir. Dizi bir masalacıdır. Anlattığı hikâyeyle kabilesine yol göstermekte, unutulmuş değerleri tazelemekte, artık işlevini yitirenlerin yerine yenilerini yerleştirmektedir. Kalıplaşmış ifadeleri ("Amman sabahlar olmasın", "Acele etmemek lazım", "Baba büyüksün" vs.) ise, kabilesinin üyeleri arasında ağızdan ağza dolaşmaktadır. Sonuç olarak, dizide yapılan sadece birincil sözlü kültür ürünlerinden yararlanmak değil, dizinin bütünü bir birincil sözlü kültür öğesine -bir masalacıya- dönüştürmektir.

KAYNAKÇA

- <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/05/05/yasam/yasam5.html> <29 Kasım 2004>
- <http://www.atv.com.tr/vizyon.atv?forward=yapim&yapim=ekmekteknesi> <29 Kasım 2004>
- <http://www.haberx.com/n/157462/turkiye-televizyon-izlemede-dunyada-ilk.htm> <29 Kasım 2004>
- <http://www.sozluk.sourtimes.org/> <29 Kasım 2004>
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlün Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Sanders, Barry. *Öküzün A'sı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.